

Lukácsi Dániel Csaba: A „közvetlen” alkotmányjogi panasz[1]

Az Alaptörvény hatálybalépését követően jelentősen megváltozott a magyar alkotmánybíráskodás tartalma. Az „absztrakt arcél”, ahogy azt Sólyom László megfogalmazta,^[2] az *actio popularis* megszüntetésével, valamint az alkotmányjogi panasz lehetőségeinek kiszélesítésével már nem jellemzi az Alkotmánybíróság tevékenységét. A magyar alkotmánybíráskodás a normakontroll-hangsúlyos modelltől az egyéni jogvédelem, mint igazságszolgáltatási tevékenység^[3] felé tolódott.

Az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés c), valamint d) pontja, továbbá az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 26-27. § szakaszai alapján három fajta alkotmányjogi panaszt különböztethetünk meg: „régí” [Abtv. 26. § (1)], „közvetlen”, „kivételes”, „normatív” vagy „gyors” [Abtv. 26. § (2)], valamint „valódi” vagy „individuális” [Abtv. 27. §] alkotmányjogi panasz.^[4] E tanulmány tárgya az Abtv. 26. § (2) bekezdése szerinti ún. „közvetlen”, „kivételes”, „normatív” vagy „gyors” alkotmányjogi panasz (a továbbiakban: közvetlen panasz), külön figyelemmel a befogadás kérdéskörére.[5]

A közvetlen panaszra vonatkozóan háromszintű szabályozás érvényesül: az abszolút kiindulási pontot az Alaptörvény határozza meg, a jogintézmény legfontosabb szabályait az Abtv., míg az Alkotmánybíróság 1001/2013. (II. 21.) AB Tű. határozata az Alkotmánybíróság ügyrendjéről (a továbbiakban: Ügyrend) további részletszabályokat állapít meg.

1. A közvetlen panasz fogalma

Az Abtv. 26. § (2) bekezdése alapján az Alkotmánybíróság eljárása kivételesen akkor is kezdeményezhető, ha (a) az alaptörvény-ellenes jogszabály rendelkezésének alkalmazása vagy hatályosulása folytán közvetlenül, bírói döntés nélkül következett be a jogsérelem, és (b) nincs a jogsérelem orvoslására szolgáló jogorvoslati eljárás, vagy a jogorvoslati lehetőségeit az indítványozó már kimerítette.

A normaszöveg alapján a fogalomnak négy sarkalatos eleme van: kivételesség, a jogsérelem, az érintettség, valamint a jogsérelem orvoslására szolgáló jogorvoslati lehetőségek hiánya. E szerint a közvetlen panasz egy kivételes, speciális eljárási fajta, amelyet bírói döntés nélkül bekövetkezett alkotmányos jogsérelem esetén lehet benyújtani, amennyiben nem áll rendelkezésre további jogorvoslati lehetőség.

Cservák Csaba álláspontja szerint e lehetőség a korábbi szabályozás szerinti alkotmányjogi panasz esetén is megvolt, mivel annak szó szerinti megfogalmazása nem kötötte bírói eljáráshoz az alkotmányjogi panasz indítványozási lehetőségét.^[6]

Az eljárás kivételes jellegének meghatározásával az Alkotmánybíróság nem foglalkozott, ugyanakkor, ha figyelembe vesszük, hogy a közvetlen panasz tárgya pusztán maga a jogszabály, nincs mögötte egyedi ügy, így tartalmát tekintve e panasz fajta inkább tekinthető absztrakt normakontrollnak,^[7] és mint ilyen az objektív alkotmányvédelem eszközének, a kivételesség értelme világosság válik: kivételes az alkotmányjogi panaszok között, hiszen valójában inkább absztrakt és nem konkrét normakontroll. Ugyanakkor kivételes az absztrakt normakontroll körében is, hiszen jogsérelem és érintettség nélkül nem kezdeményezhető, így az Alkotmánybíróság is – ahogy egységesen valamennyi alkotmányjogi panaszt – „az egyéni, szubjektív jogvédelem”^[8] eszközének tekinti.^[9]

2. A közvetlen panasz és az *actio popularis*

Figyelemmel arra, hogy a közvetlen panasz tartalmát tekintve nem áll messze az absztrakt normakontroll intézményétől, számos kutató vizsgálta annak kérdését, hogy e panaszfajta az *actio popularis* helyére léphet-e.^[10] Ennek okán érdemes rövid összehasonlító vizsgálatnak alávetni a közvetlen panasz valamint a korábbi *actio popularis* intézményét.

2012. január 1-jét megelőzően A Magyar Köztársaság Alkotmánya IV. fejezet, 32/A. §, valamint a korábbi Abtv. 21. § (2) bekezdése alapján bárki, konkrét jogi érdekelttség és bármiféle időkorlát nélkül, a közérdek képviselőjeként^[11] kezdeményezhette az Alkotmánybíróság absztrakt utólagos normakontroll eljárását (*actio popularis*). E rendkívül széleskörű indítványozási lehetőség célja alapvetően a jogrendszer teljes átvizsgálása,^[12] valamint megtisztítása volt a rendszerváltás előttről megmaradt még hatályos jogszabályoktól.^[13] Ugyanakkor e közérdekű jogintézmény rövid időn belül egyéni jogsérelem orvoslására használt eszköz lett,^[14] amely hatalmas ügyterhet jelentett az Alkotmánybíróság számára, az ennek eredményeként született döntések pedig nem voltak alkalmasak az egyéni jogvédelem biztosítására.^[15] Erre a Velencei Bizottság is rámutatott állásfoglalásában: „az Alkotmánybírósághoz az *actio popularis* keretében 1600 beadvány érkezik évente, ami arról tanúskodik, hogy a magyar Alkotmánybíróság túlterhelésének veszélye nagyon is valós”.^[16]

A közvetlen panasz két ponton tér el jelentősen az *actio popularis* jogintézményétől: az Alaptörvényben biztosított jog sérelmében manifesztálódó érintettség, valamint e jogsérelem orvoslására szolgáló jogorvoslati lehetőség hiánya. Hogy e két kitétel mennyiben eredményez az *actio popularis* jogintézményétől eltérő hatást, az Alkotmánybíróság értelmezésétől függ.

Ahogy arra Chronowsky Nóra rámutatott, a különbség mértéke azon múlik, hogy az Alkotmánybíróság a befogadási kritériumokat mennyire értelmezi szűken.^[17] E pont alatt még csak előlegezem, hogy az Alkotmánybíróság lényegesen szűkebben értelmezi a befogadási kritériumokat annál, mintsem a közvetlen panasz az *actio popularis* helyébe léphetne, a testület ugyanis kifejezetten törekszik a két jogintézmény elhatárolására.^[18]

3. A befogadás kérdésköre

A panasz befogadására vonatkozó szabályozás kialakításakor alapvetően két elméleti kiindulópontja orientálhatta a jogalkotót. Az egyik az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának megoldása, a másik pedig a Német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata.

Az amerikai megoldás esetén a befogadás teljes mértékben a testület diszkrecionális jogköre,^[19] azaz nem a felek érdekeltsége alapján, hanem az ügy súlya, jelentősége, az általános jogfejlődés szempontja alapján dönt a befogadhatóság kérdéséről (case of certiorari).^[20] E körben a Legfelsőbb Bíróságnak semmilyen módon nem kell elszámolnia azzal, hogy miért nem fogad be bizonyos ügyeket,^[21] mivel a befogadás kritériumait – ahogy azt a Legfelsőbb Bíróság Szabályzatának 10. pontja^[22] rögzíti – a jog nem szabályozza.

A német gyakorlat az amerikai megoldástól eltérően egy jogilag szabályozott befogadási rendszer alapján ítéli meg a befogadhatóság kérdését (*Annahme zur Entscheidung*)^[23]. Ennek alapján az eljárás megindítása határidőhöz kötött, szükséges az alapjogsérelem, amelynek alapvető jelentőségűnek kell lennie, és amely kapcsán a jogorvoslati lehetőségeket kimerítették.^[24] A magyar megoldás alapvetően a német gyakorlat alapján lett kialakítva. E rendszerben az Alkotmánybíróság köteles befogadni a panaszt, amennyiben az a jog által lefektetett követelményeknek megfelel.

3.1. A befogadás formai követelményei

A közvetlen panasz befogadhatóságának formai követelményeire vonatkozó szabályokat az Abtv., valamint az Ügyrend tartalmazza. E tekintetben releváns információkat tartalmaz az Alkotmánybíróság honlapján található az alkotmányjogi panaszokra vonatkozó általános, valamint kifejezetten a közvetlen panaszokra tekintettel elkészített tájékoztató is (a továbbiakban: Tájékoztató).

A közvetlen panaszra vonatkozó írásbeli indítványt közvetlenül az Alkotmánybíróságnál kell előterjeszteni [Abtv. 53. § (1)-(2)] az alaptörvény-ellenes jogszabály hatálybalépésétől^[25]

számított száznyolcvan napon belül (Abtv. 30. §).

A határidő elmulasztásának következményeit nem lehet alkalmazni, ha a beadvány legkésőbb a határidő utolsó napján hivatali időben benyújtották vagy ajánlott küldeményként postára adták. A beadvány távközlési eszköz útján történő benyújtásának nincs helye [Ügyrend 28. § (1)]. A Tájékoztató felhívja a figyelmet, hogy az „indítványt célszerű postán feladni, de hivatali időben személyesen is be lehet nyújtani az Alkotmánybíróság épületében”.

Fontos kiemelni, hogy az alaptörvény-ellenes jogszabály szűken értelmezett hatálybalépésétől számított száznyolcvan nap elteltével alkotmánybírói eljárás megindításának nincs helye [Abtv. 30. § (4)], igazolási kérelemmel élni nem lehet,^[26] így a határidő objektív, jogvesztő. Ugyanakkor Stumpf István alkotmánybíró a 3264/2012. (X. 4.) AB végzésben megfogalmazott különvéleményében felhívta a figyelmet, hogy az alkotmányjogi panaszok benyújtására vonatkozó határidőszabály értelmezése „súlyos – a jövőbeli joggyakorlatra nézve is potenciálisan kiható – általános problémát vet fel”:^[27] „A vizsgált ügyben – és minden olyan későbbi ügyben, ahol a sérelmezett rendelkezés hatálybalépése és alkalmazhatósága, illetve konkrét alkalmazása között legalább száznyolcvan nap eltelik – az Abtv. 30. § (1) bekezdésében foglalt határidő-számítás szigorú nyelvtani értelmezése és az „érintettség” kritériumának a szűk értelmezése (amely az érintettséghez megköveteli a jogsérelem beálltát) együttesen arra az eredményre vezet, hogy a jogszabály hatálybalépésétől számított száznyolcvan napon belül az alkotmányjogi panasz aktuális érintettség hiányában (mintegy idő előttiség miatt) nem fogadható be, száznyolcvan napon túl pedig – még ha az indítványozó aktuális érintettsége már fenn is áll – a határidő túllépése miatt”.^[28] Ugyanakkor egy a hatályosulás tágabb értelmezését adja az Alkotmánybíróság kivételnek számító 6/2013. (III. 1.) AB határozata, amely szerint a határidő számításánál az alaptörvény-ellenes jogszabályi rendelkezések hatályba lépésének, illetve azoknak az indítványozóra vonatkozó alkalmazásának, hatályosulásának időpontja az irányadó.^[29]

Az indítványban meg kell jelölni az indítványozó nevét és lakóhelyét, jogi személy esetén székhelyét, továbbá nem közszereplő indítványozó esetén az indítványnak tartalmaznia kell egy adatkezelési nyilatkozatot [Abtv. 52. § (5)].

A panasznak határozott kérelmet kell tartalmaznia: az indítványozónak meg kell jelölnie (a) azt az alaptörvényi, illetve törvényi rendelkezést, amely megállapítja az Alkotmánybíróság hatáskörét az indítvány elbírálására, továbbá amely az indítványozó jogosultságát megalapozza, (b) az eljárás megindításának indokait, alkotmányjogi panasz esetén az

Alaptörvényben biztosított jog sérelmének lényegét, (c) az Alkotmánybíróság által vizsgálendő jogszabályi rendelkezést, (d) az Alaptörvény megsértett rendelkezéseit, (e) az indokolást arra nézve, hogy a sérelmezett jogszabály, jogszabályi rendelkezés miért ellentétes az Alaptörvény megjelölt rendelkezésével, valamint (f) a kifejezett kérelmet a jogszabály, jogszabályi rendelkezés megsemmisítésére, illetve az Alkotmánybíróság döntésének tartalmára [Abtv. 52 § (1b)]. Az Alkotmánybíróság által lefolytatott vizsgálat a megjelölt alkotmányossági kérelemre korlátozódik [Abtv. 52. § (2)].

Az indítványhoz csatolni kell mindazon dokumentumokat, amelyet az indítványban foglaltakat igazolják [Abtv. 52. § (4) és (6)].

Az Alkotmánybírósághoz beérkezett indítványokat első körben az előkészítési eljárás keretében a főtitkár vizsgálja meg (Abtv. 55. §; Ügyrend 25-26. §). Ennek keretében a főtitkár az eljárás megindítására való alkalmasságot vizsgálja, azaz, hogy az indítvány megfelel-e minden formai és tartalmi követelménynek. Ha az indítvány az előírt formai és tartalmi követelményeknek nem felel meg, a főtitkár hiánypótlásra hívja fel az indítványozót, aki annak harminc napon belül köteles eleget tenni.

Nem kerül sor az indítvány érdemi elbírálására, amennyiben (a) az indítványozó a hiánypótlási felhívásnak határidőben nem, vagy ismételten hiányosan tesz eleget, (b) az indítvány a törvényes határidőn túli, (c) nyilvánvalóan nem jogosult terjesztette elő, (d) annak elbírálása nyilvánvalóan nem tartozik Alkotmánybíróság hatáskörébe, (e) a beadvány nem minősül indítványnak, vagy (f) az nyilvánvalóan alaptalan. Az Alkotmánybíróságnak az indítvány érdemi vizsgálat nélküli visszautasításáról szóló döntését – a főtitkár javaslatára – az Alkotmánybíróság egyesbíróként eljárva hozza meg.

Az Alkotmánybíróság az Ügyrendjében meghatározottak szerinti tanácsban eljárva dönt az alkotmányjogi panasz befogadásáról [Abtv. 56. § (1)]. A befogadási eljárásra az Ügyrend 30-31. §-ai vonatkoznak. A panasz befogadhatóságát az előadó alkotmánybíró késedelem nélkül megvizsgálja. Amennyiben a visszautasítás feltételei nem állapíthatók meg, a panaszt be kell fogadni. A tanács mérlegelési jogkörében vizsgálja az alkotmányjogi panasz befogadhatóságának törvényben előírt tartalmi feltételeit, különösen az érintettséget, a jogorvoslat kimerítését, a határidőre, alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdésre, továbbá a *res iudicata*-ra vonatkozó feltételeket [Abtv. 56. § (2)]. Az Ügyrend 30. § (2) bekezdése alapján, amennyiben az előírt tartalmi feltételeknek nem felel meg, az Alkotmánybíróság visszautasítja a panaszt.

Érdemes *res iudicata* kérdéskörét megvizsgálni. Az Abtv. 31. § (1) bekezdése alapján, ha az

alkalmazott jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés Alaptörvénnyel való összhangjáról az Alkotmánybíróság már döntött, ugyanazon jogszabályra, illetve jogszabályi rendelkezésre és ugyanazon Alaptörvényben biztosított jogra, valamint azonos alkotmányjogi összefüggésre hivatkozással – ha a körülmények alapvetően nem változtak meg – nincs helye az alaptörvény-ellenesség megállapítására irányuló alkotmányjogi panasznak.^[30] A szabályozás célja nyilvánvalóan nem más, minthogy az Alkotmánybíróságnak ne kelljen többször ugyanazzal az alkotmányossági problémával foglalkoznia. E feltétel a korábbi alkotmányjogi panasz intézményében létezett ún. első indítványozó kedvezménye elvéhez hasonlít.^[31] Ugyanakkor e feltétel rontja az alkotmányjogi panaszok szubjektív alkotmányvédelmi,^[32] más szóval jogorvoslati jellegét,^[33] amely az amúgy is az objektív alkotmányvédelem felé hajló konkrét panasz esetén még egyértelműbb, még azzal együtt is, hogy a „körülmények alapvető változása” kitétel lehetővé teszi a *res iudicata* áttörését.^[34]

Az Alkotmánybíróság eljárásához jogi képviselő közreműködése nem kötelező, ugyanakkor a Tájékoztató a befogadáshoz szükséges bonyolult formai és tartalmi követelmények miatt javasolja jogi képviselő (ügyvéd, jogvédő társadalmi szervezet, illetve a területileg illetékes kormányhivatal jogi segítségnyújtó szolgálata) szakmai segítségének igénybevételét.

Az Alkotmánybíróság eljárása az Abtv. 54. §-a alapján illetékmentes.

3.2. A befogadás tartalmi követelményei

Az Alkotmánybíróság valamennyi alkotmányjogi panasz kapcsán szigorúan értelmezi a befogadás törvényi kritériumait.^[35]

3.2.1. Jogsérelem

Az Abtv. 26. § (2) a) pontja alapján közvetlen panaszt alaptörvény-ellenes jogszabályi rendelkezés által okozott jogsérelem esetén lehet benyújtani. E jogsérelemnek alapvető alkotmányjogi jelentőségűnek kell lennie (Abtv. 29. §). Az Alkotmánybíróság gyakorlata töretlen abban a tekintetben, hogy közvetlen panaszt megalapozó jogsérelemnek kizárólag az alapvető jogok sérelmét fogadja el.^[36]

Az Alkotmánybíróság a 3121/2015. (VII. 9.) AB határozatában kifejtette továbbá, hogy „mindazok az indítványi elemek, melyek nem Alaptörvényben biztosított jog sérelmét állítják, hanem valamely államcél vagy egyéb alaptörvényi rendelkezés megsértésének megállapítására irányulnak, alkotmányjogi panasz keretében nem bírálhatók el” [89]. Ezen érvelés mentén haladt tovább a testület a 23/2016. (XII. 12.) AB határozatában, ahol egy

„valódi” alkotmányjogi panasz tárgyában hozott döntés indokolásában foglaltakat idézi: „a jogbiztonság önmagában nem Alaptörvényben biztosított jog, így a B) cikk (1) bekezdésének a sérelmére alkotmányjogi panaszt csak kivételes esetben – a visszaható hatályú jogalkotás és jogalkalmazás, valamint a felkészülési idő hiánya esetén – lehet alapítani” [72]. A jogbiztonság követelményére tekintettel is alapvető alkotmányjogi jelentőségűnek ítélte az Alkotmánybíróság például a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvénynek a szabadság megváltásához kapcsolódó egy rendelkezését támadó közvetlen panaszt, amelyben az indítványozó a jogbiztonság követelményének sérelmét a kellő felkészülési idő hiányára alapozta.[37]

3.2.2. Érintettség

Az érintettség kérdése a közvetlen panasz kapcsán lényegesen nehezebb kérdés, mint az egyedi ügyhöz kapcsolódó „rég”-, valamint „valódi” alkotmányjogi panasz esetében, hiszen a közvetlen panasz esetén nem beszélhetünk olyan érintettekről, akiknek a jogát vagy jogos érdekét egy bírói döntés közvetlenül érintené.^[38]

E kérdés már csak azért is hangsúlyos a közvetlen panasz esetén, mert az érintettség lesz – ahogy arra már utaltam – az egyik kardinális pont, amely elhatárolja e jogintézményt az *actio popularis*tól. A testület a 3105/2012. (VII. 26.) AB végzésében megfogalmazása szerint „[a] kivételes panasz esetében, mivel az közvetlenül a norma ellen irányul, különös jelentősége van az érintettség vizsgálatának, hiszen a panaszos alapjogában való személyes, közvetlen és aktuális sérelme különbözteti meg a kivételes panaszt az utólagos normakontroll korábbi, bárki által kezdeményezhető változatától” (Indokolás [3]).

Az Alkotmánybíróság a 33/2012. (VII. 17.) AB határozatában német mintára dolgozta ki az érintettség fogalmát,^[39] amely hármas követelményrendszert tartalmaz: „a panasz befogadhatóságának feltétele az érintettség, nevezetesen az, hogy a panaszos által alaptörvény-ellenesnek ítélt jogszabály a panaszos (1) személyét, konkrét jogviszonyát (2) közvetlenül és (3) ténylegesen, aktuálisan érintő rendelkezést állapít meg, s ennek következtében a panaszos alapjogai sérülnek”.

3.2.2.1. Személyes érintettség

A testület megfogalmazása alapján^[40] személyes érintettség „az érintett saját alapjogában való sérelmét jelenti”, azaz egy jogszabályi rendelkezés^[41] alkalmazása vagy hatályosulása a panaszos konkrét jogviszonyát érinti, és ezáltal saját személyét érintő alapjogsérelmet szenved.^[42] Ennek megfelelően amennyiben a norma egyes elemeinek más-más a címzettje,

a testület minden támadott elem tekintetében külön-külön elvégzi a személyes érintettség vizsgálatát.[43] Ugyanakkor a személyes érintettség akkor is megállapítható, ha – bár a támadott norma címzettje harmadik személy – az indítványozó alapjogi pozíciója és a norma között szoros kapcsolat áll fenn.^[44]

A személyes érintettség szűk értelmezésének köszönhető, hogy még érdekképviselői szerv sem^[45] nyújthat be közvetlen panaszt, ha a támadott jogszabályi rendelkezések nem közvetlenül az egyesület tevékenységével kapcsolatos jogaira, tulajdonjogára vonatkoznak.^[46] Azon esetekben, ahol jogalkotó olyan cselekményt nyilvánít büntetendővé, amely érinti egy jogi személy tevékenységét, annak lesz elsődleges jelentősége, hogy a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény 2. §-ában foglaltaknak megfelelően e jogi személlyel szemben közvetlenül alkalmazhatóak-e büntetőjogi intézkedések, vagy sem.[47]

A személyes érintettséget az indítványozónak kell igazolnia a rendelkezésre álló dokumentumok csatolása révén, ugyanakkor vannak olyan helyzetek, amikor az indítványozói igazolás elvárása nem volt ésszerű, vagy elvárható. Előbbire jó példa az Alkotmánybíróság egyházak elismerésére vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket támadó közvetlen panasz kapcsán meghozott 6/2013. (III. 1.) AB határozata, amelynek indoklásában a tanács rámutatott, hogy „az érintettség indítványozók általi bizonyítására nincs külön szükség”, ha az hiteles forrás alapján (jelen esetben a Magyar Közlöny) igazolható.^[48] Utóbbi esetre az Alkotmánybíróság titkos információgyűjtésre vonatkozó jogszabályi rendelkezések elleni közvetlen panasz kapcsán hozott 32/2013. (XI. 22.) AB határozata szolgál példaként, amely szerint olyan esetekben ahol kizárt a megfigyelt személyek utólagos tájékoztatása, az intézkedés alkalmazásának a bizonyítása az indítványozóktól nem elvárható,^[49] ráadásul egy ilyen információgyűjtésnek bárki potenciális alanya lehet.^[50] A potenciális érintettség alapján egyes eutanáziára vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket támadó közvetlen panasz kapcsán állapította meg a testület, hogy bizonyos egészségügyi helyzetek előreláthatatlansága és „az ember halandó mivolta együttesen megalapozzák minden ember érintettségét”.^[51]

3.2.2.2. Közvetlen érintettség

Az Abtv. 26. § (2) a) alapján közvetlen panasz alaptörvény-ellenes jogszabályi rendelkezés alkalmazása, vagy hatályosulása folytán bekövetkező közvetlen, bírói döntés nélküli jogsérelem esetén indítványozható. E rendelkezés azonban számos értelmezési nehézséget vet fel.^[52]

A közvetlen érintettség elsődlegesen nem más, minthogy a támadott norma formális

jogalkalmazói döntés közbejötté nélkül, közvetlenül vezet az indítványozó jogsérelméhez.^[53] További fontos követelmény, hogy a támadott jogszabályi rendelkezésnek magának kell érintenie az indítványozó alapjogát,^[54] valamint, hogy a támadott norma érvényesüléséhez ne legyen szükség konstitutív hatályú végrehajtási aktusra, ugyanis ilyen esetben ezen aktust lenne szükséges megtámadni.^[55] Összességében tehát az olyan kógens, kivételt nem engedő rendelkezések támadhatóak közvetlen panasz keretében, amelyek minden hatósági vagy bírói jogalkalmazói döntés nélkül kihatással vannak az indítványozóra.^[56]

Amennyiben az alapjog-sértő helyzetet kényszerű önkéntes jogkövető magatartás idézi elő, nem várható el, hogy a jogalanyok jogsértéssel adjanak okot egy támadható eljárás megindítására.^[57]

3.2.2.3. Aktuális (tényleges, jelenvaló) érintettség

„Az aktuális érintettség követelménye azt jelenti, hogy az érintettségnek az alkotmányjogi panasz benyújtásakor fenn kellett állnia. Azt, hogy az indítványozó aktuális sérelme fennáll-e, csak konkrét esetben lehet eldönteni”.^[58] A kérdés tehát az, hogy a közvetlen érintettség az indítvány benyújtásakor megáll-e.^[59]

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság a bírák nyugdíjkorhatárra vonatkozó egyes jogszabályi rendelkezéseket támadó közvetlen panasz tárgyában hozott 33/2012. (VII. 17.) AB határozatában kiterjesztette az aktuális érintettség fogalmát: „az érintettség abban az esetben is megállapítható, ha jogszabály alkalmazására, érvényesítésére szolgáló cselekmények még nem történtek, de jogszabály erejénél fogva olyan jogi helyzet keletkezett, amelyből egyértelműen következik, hogy a panaszolt jogsérelem közvetlenül belátható időn belül kényszerítően bekövetkezik”.^[60]

3.2.3. Jogsérelem orvoslására szolgáló jogorvoslati eljárás hiánya, vagy annak kimerítettsége

A közvetlen panasz befogadhatóságának további elengedhetetlen feltétele, hogy az indítványozó kimerítse a rendelkezésre álló jogsérelem orvoslására szolgáló jogorvoslati lehetőségét [Abtv., 26. § (2) b)]. Az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján elmondható, hogy e rendelkezés értelmezése nem teljesen következetes. Az e körben kiinduló pontul szolgáló a 33/2012. (VII. 17.) Ab határozat értelmezése alapján a „jogsérelem orvoslására szolgáló” fordulat arra utal, hogy a jogorvoslati eljárásnak alkalmasnak kell lennie a jogsérelem orvoslására. Nem lehet tehát jogorvoslati lehetőségként értékelni, ha egy jogorvoslati eljárás pusztán formális, de ténylegesen nem alkalmas a közvetlen panasszal támadott jogi norma által okozott jogsérelem orvoslására.^[61] Közvetlenül e határozatnak az álláspontját viszi

tovább például a közjegyzői szolgálat bizonyos életkorhoz kötött megszűnéséről szóló egyes törvényi rendelkezések tárgyában hozott 3244/2014. (X. 3.) AB határozat is [18]. Hasonló logika érvényesül olyan esetekben, amikor az Abtv. 1. § a) pontja szerinti „egyedi ügy” csupán jogsértéssel lehetne létrehozható.^[62] Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint nem várható el a panaszosoktól az, hogy „jogsértéssel eljárás megindítására adjanak okot annak érdekében, hogy alkotmányjogi panasszal élhessenek”.^[63] Ilyen esetekben ugyanis a jogsértéssel létrehozott egyedi üggyhez kapcsolódó jogorvoslati lehetőségek a támadott jogi norma tekintetében pusztán formálisak.^[64] Ennek megfelelően olyan esetekben, ahol egy korábban nem büntetendő cselekményt bűncselekménynek minősít a jogalkotó (különösen, „ha a büntetendővé nyilvánított magatartás közvetlenül valamely alapjog korlátozását jelenti”), szintén nem szükséges és nem elvárható, hogy az érintett személy – figyelemmel „büntetőeljárás ultima ratio jellegéből, stigmatizáló, és más jogviszonyokra azonnal kiterjedő” hatására – vállalja a büntetés kockázatát.[65]

A fentiekhez képest merőben más álláspontra helyezkedett az Alkotmánybíróság a közigazgatási jogviták körében hozott döntések kapcsán. Ahogy arra többen is felhívják a figyelmet, az Alkotmánybíróság számos esetben nem vizsgálta a rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőség alkalmasságát, hatékonyságát.^[66] Ilyen eset volt például a Budapest Főváros XV. Kerület Rákospalota, Pestújhely, Újpalota Önkormányzata Képviselő-testületének az önkormányzat tulajdonában lévő közterületek használatáról és rendjéről szóló 40/2002. (XII.20.) sz. rendeletének egy pontját támadó közvetlen panaszt visszautasító 3221/2012. (IX. 17.) AB végzés, vagy az ügyvédekről szóló 1998. évi XI. számú törvény egy rendelkezését támadó közvetlen panaszt visszautasító 3227/2012. (IX. 28.) AB végzés, de ilyen eset volt a járások kialakításáról valamint egyes ezzel összefüggő törvények módosításáról szóló 2012. évi XCIII. törvény egy rendelkezését támadó panaszt visszautasító 3068/2016. (IV. 11.) AB végzés is. Ezen esetekben annak ellenére utasította vissza a közvetlen panasz befogadását a testület arra hivatkozva, hogy az indítványozó nem merítette ki a rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőségeit, hogy e lehetőségek a támadott rendelkezésekkel okozott jogsérelmek orvoslására nem voltak alkalmasak. Ilyen és ezekhez hasonló esetekben ugyanis a jogorvoslati fórumok^[67] (végső soron a bíróságok) döntéseiket azon hatályos normákra alapozzák, amelyek közé a támadott rendelkezések is tartoznak, tehát e jogorvoslati lehetőségek ritkán lesznek alkalmasak az okozott jogsérelem orvoslására.^[68]

4. Összegzés

Összességében elmondható, hogy a közvetlen panasz az Alaptörvényben biztosított valamely jog megsértésnek olyan szubszidiárius jogorvoslati lehetősége, amely kifejezetten azokra az

esetekre fókuszál, amelyekben nem beszélhetünk az Abtv. szerinti egyedi ügy meglétéről, sem az alkotmányos jogsértés orvoslására alkalmas egyéb jogorvoslati lehetőségek létéről. Utóbbi tekintetében ugyanakkor nem következetes a testület gyakorlata, így bizonyos közigazgatási tárgyú jogsérelem esetén azon esetekben is szükséges kimeríteni valamennyi rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőséget, ha egyértelmű, hogy azok nem alkalmasak az előadott jogsérelem orvoslására.

Az Alkotmánybíróság következetes gyakorlata alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a befogadási kritériumokat a testület mind formai, mind tartalmi értelemben szűken értelmezi, erősítve ezzel a közvetlen panasz szubjektív jogvédelmi jellegét, messze helyezve azt a korábbi *actio popularis* intézményétől. Az absztrakt, objektív jelleg ugyanakkor mindezek mellett is jelen van, hiszen a vizsgálat tárgya maga a sérelmet okozó jogszabály, a cél pedig végső soron az Alaptörvény érvényesülése, nem pedig a konkrét jogsérelem orvoslása. Az indítványozó „személyes, közvetlen és aktuális” sérelme, mint befogadási kritérium is – az alapvető alkotmányjogi jelentőség követelményére figyelemmel – elsődlegesen arra szolgál, hogy valóban olyan esetekben folytasson le vizsgálatot a testület, amikor egy konkrét jogviszonyban ténylegesen felmerülnek alkotmányossági aggályok; maga a jogsérelem orvosló hatás járulékos.

[1] E tanulmány „Az Abtv. 26. § (2) bekezdés szerinti alkotmányjogi panasz befogadhatóságának kérdései” c. szakcikkem [In Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II. : Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések. HVG-ORAC, Budapest, 2019.] frissített és kiegészített változata.

[2] Sólyom László: *Az Alkotmánybíróság hatáskörének sajátossága. Tanulmány és ajánlás Benedek Ferencnek.* In Sólyom László: *Az Alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 164.

[3] Ez még abban az esetben is igaz, ha az Alkotmánybíróság kizárólag alkotmányossági szempontokat vehet figyelembe döntései meghozatala során, ld. pl. Cservák Csaba: *Sajátos alkotmánybírói modellek.* Jogelméleti Szemle, 2015/3. szám, 66., Csink Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz.* Pázmány Press, Budapest, 2014. 110-118., Chronowski Nóra: *Alkotmányjogi Panasz és alkotmányvédelem.* Fundamentum, 2014/1-2. szám, 91-95.

[4] A jogirodalomban az egyes alkotmányjogi panaszok elnevezése nem egységes. Csink 2014 i.m., 113., Sulyok Tamás – Szakály Zsuzsa: *Az alkotmányjogi panasz jogorvoslati jellegének bővülése.* In Balogh Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről, Tanulmányok a*

Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 361., Cservák Csaba: *Az Ombudsmantól az Alkotmánybíróságig, Az alapvető jogok védelmének rendszere*. Lícium-Art, Debrecen, 2013. 126-127.; Cservák Csaba: *A régi alkotmányjogi panasz hiányosságának szemléltetése*. Jogelméleti Szemle, 2016/4. szám, 13-14., Chronowski (2014) i.m., Köblös Adél: *A kivételes panasz szerepe az alkotmányos jogok védelmében*. In Tóth Judit (szerk.): *Ünnepi Kötet dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica, Szeged, 2015. 184., etc.

[5] A hazai alkotmányjogi panaszok befogadása tekintetében hasznos tanulságként szolgálnak a jogintézmény német tapasztalatai. Ld. Arató Balázs: *Alkotmányjogi panasz a német jogrendben, különös tekintettel a befogadhatóság kérdésére*. In *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II. : Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések*, Budapest, Magyarország. HVG-ORAC, Budapest. 2019. 502-515., ill. Arató Balázs – Cservák Csaba: *A német alapjogvédelem és alkotmánybíráskodás rendszeréről*. Jogelméleti szemle, 2020/2. szám, 3-14.

[6] Cservák (2013) i.m., 127.; Cservák (2016) i.m., 13-14.

[7] Csink (2014) i.m., 114.

[8] 3367/2012. (XII. 15.) AB végzés [13]

[9] vö.: Bitskey Botond – Török Bernát (szerk.): *Az Alkotmányjogi panasz kézikönyve*. HVG-ORAC, Budapest, 2015. 159.; Köblös (2015) i.m., 184-185.; Naszladi Georgina: *Az alkotmányjogi panasz kivételes esete*. Jogtudományi Közlöny, 2012/11. szám, 472-473.; Szalbot Balázs: *Az alkotmányjogi panasz legújabb kérdései – A közvetlen panasz*. De iurisprudentia et iure publico, Jog- és Politikatudományi Folyóirat, 2013/2. szám, 8.

[10] pl. Chronowski (2014) i.m., 91., Köblös (2015) i.m., 185., Fröhlich Johanna: *Az Abtv. 26.§ (2) bekezdése szerinti, közvetlenül a jogszabályok ellen benyújtható alkotmányjogi panaszok befogadhatósága*. Alkotmánybírósági Szemle, 2013/1. szám, 90-91., etc.

[11] Kukorelli István – Papp Imre (et. al.): *Az Alkotmánybíróság*. In Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 454.

[12] Sulyok-Szakály (2016) i.m., 360.: E cél terelte „az absztrakt út felé” „a testületi munka fő vonalát”, amely eredményeként a normakontroll függetlenedett az indítványozótól

is; Az Alkotmánybíróság absztrakt arcélének alakulásáról ld. Sólyom (2001) i.m., 161-175.

[13] Tóth J. Zoltán: *Változások a magyar alapjogi bírászkodásban: Normatív és jogszociológiai elemzés*. Jogelméleti Szemle, 2016/1. szám, 132.

[14] Sólyom (2001) i.m., 168.

[15] Sulyok-Szakály (2016) i.m., 362.

[16] Tóth (2016) i.m., 132-133., European Commission for Democracy through Law (Venice Commission): Opinion on three legal questions arising in the process of drafting the new Constitution of Hungary. (Opinion no. 614/2011, CDL-AD(2011)001), 58. pont, 59. pont, Kilényi Géza úgy fogalmazott: „Legfőbb ideje volt tehát az *actio popularis* felszámolásának és az absztrakt normakontrollt kezdeményezőik körének keretek közé szorításának.”, Kilényi Géza: *Az alkotmánybírászkodás külföldön és nálunk*. Új Magyar Közigazgatás, 2012/7-8. szám, 40.

[17] Chronowski (2014) i.m., 91.

[18] Gárdos-Orosz Fruzsina: *A befogadási eljárás jelentősége az új alkotmánybírósági eljárásban*. Jogi Iránytű, 2012/3. szám, 38., 32/2013. (XI. 22.) AB hat. [18], 3110/2013. (VI. 4.) AB hat. [27], 3123/2015. (VII. 9.) AB vég. [12], 3198/2015. (X. 14.) AB vég. [13]

[19] Sulyok-Szakály (2016) i.m., 362.

[20] Sulyok-Szakály (2016) i.m., 362., Kukorelli (2007) i.m., 442.

[21] Vissy Beatrix: *Megkötözött szabad kezek*. Fundamentum, 2014/1-2. szám, 82.

[22] „Review on a writ of certiorari is not a matter of right, but of judicial discretion.”

[23] Gesetz über das Bundesverfassungsgericht (Bundesverfassungsgerichtsgesetz – BVerfGG), § 93.

[24] Sulyok-Szakály (2016) i.m., 362.

[25] Amelyet az Alkotmánybíróság szűken értelmez. ld. pl. 3264/2012. (X. 4.) AB vég.
[2]

- [26] Bitskey-Török (2015) i.m., 156.
- [27] 3264/2012. (X. 4.) AB vég. [8]
- [28] 3264/2012. (X. 4.) AB vég. [12], A kérdésről ld.: Köblös (2015) i.m., 191., Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: *Az Alkotmánybíróság végzése a széksértésről – A határidő-számítás és a közvetlen alkotmányjogi panasz befogadhatóság*. Jogesetek Magyarázata 2013/1. szám, 30-32.
- [29] 6/2013. (III. 1.) AB hat. [44]., Bitskey-Török (2015) i.m., 179.
- [30] Az Alaptörvény negyedik módosítása alapján a 2012. január 1-jét megelőzően született alkotmánybírósági határozatok tekintetében nem beszélhetünk *res iudicata*-ról, ugyanakkor a testület ilyen esetekben a visszautasítást az „alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdés” hiányára alapozta. ld. Gárdos-Orosz (2012) i.m., 37-39., Bitskey-Török (2015) i.m., 154-155.
- [31] Cservák (2013) i.m., 190., Cservák (2016) i.m., 16.
- [32] A 3367/2012. (XII. 15.) AB végzésben az Alkotmánybíróság az alkotmányjogi panaszt „az egyéni, szubjektív jogvédelem” eszközeként határozza meg, ahol a cél „a ténylegesen jogsérelmet okozó alaptörvény-ellenes jogszabály, illetve alaptörvény-ellenes bírói döntés által okozott jogsérelem orvoslása”, amelyhez másodlagos célként kapcsolódik a „későbbiekben előforduló hasonló jogsértések megelőzése és ennek révén egyben az alkotmányos jogrend objektív védelme”. [13]
- [33] Főként arra tekintettel, hogy nincs lehetőség kizárólag alkalmazási tilalom kimondására, ld. Naszladi Georgina: *Veszélyben az alkotmányjogi panasz jogorvoslati jellege*. Kommentár az Alkotmánybíróság 3042/2013. (II. 28.) AB végzéséhez, Fundamentum, 2013. 1. szám, 76-83.
- [34] ld. Naszladi (2013) i.m., 82-83.
- [35] Igaz ez főleg a határidő, valamint az érintettség tekintetében, amelynek oka az alkotmányjogi panasz szubjektív jogvédelmi jellegében keresendő, ld. pl. 3367/2012. (XII. 15.) AB végz. [13]-[14], amelyet legutóbb a 3194/2020. (VI. 11.) AB határozat erősített meg.
- [36] 33/2012. (VII. 17.) AB hat. [61], 3367/2012. (XII. 15.) AB vég. [15], 3110/2013.

(VI. 4.) AB hat. [27], 3050/2013. (II. 28.) AB vég. [20], 23/2016. (XII. 12.) AB hat. [71], etc., E kérdéskör aggályos jellegéről ld. Cservák (2013) i.m., 128.

[37] 3378/2019. (XII. 19.) AB hat. [15]

[38] Gárdos-Orosz (2012) i.m., 38.

[39] Köblös (2015) i.m., 187., Fröhlich (2013) i.m., 91., Bitskey-Török (2015) i.m., 162.

[40] 3110/2013. (VI. 4.) AB határozat [28]

[41] Az egész jogszabályt támadni nem lehet: ha a panaszos nem jelöli meg a sérelmes rendelkezéseket, az érintettség nem állapítható meg, ld. pl. 3049/2013. (II. 28.) AB hat. [13], 3054/2013. (II. 28.) AB vég. [9]

[42] ld. Bitskey-Török (2015) i.m., 162-167.

[43] G. Karácsony Gergely: *A közvetlen alkotmányjogi panasz a magyar jogrendszerben*. In *Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban*. HVG-ORAC, Budapest, 2019. 188-205.

[44] 3110/2013. (VI. 4.) AB határozat [28]

[45] Általában véve szervezet csupán a közvetlenül a szervezeti működés és joggyakorlás körében felmerülő jogsérelem esetén indítványozhat közvetlen panaszt, ld. pl. 3027/2013. (II. 12.) AB vég.; Az önkormányzatok is csak saját alapjogaik tekintetében élhetnek az indítványozás lehetőségével, ld. pl. 3050/2013. (II. 28.) AB vég. [18]-[21]

[46] 3238/2012. (IX. 28.) AB végzés [3], ld. Vincze Attila: *Az Alkotmánybíróság határozata a pénznyerő gépek betiltásáról – A vállalkozás szabadsága és a bizalomvédelem*. Jogesetek Magyarázata 2014/1. szám, 11.: „Az indítványozói jog kapcsán az Alkotmánybíróság továbbra is, hasonlóan a Hálózati Gyógyszertárak Szövetsége ügyéhez, elutasítja azt, hogy közvetlenül érintett helyett saját nevében egy érdekképviselői szerv nyújtsa be az alkotmányjogi panaszt [...]. Ezt az eljárás hatékonysági szempontok alapján lehet vitatni, különösen olyan sok érintett esetén, mint a nyerőgépek vagy a patikák liberalizációjának megszüntetése ügyében, de dogmatikailag elfogadható megoldásnak tekinthető.”

- [47] 3/2019. (III. 7.) AB határozat [37]-[44], ebben az ügyben az Amnesty International Magyarország a Jogellenes bevándorlás elősegítése, támogatása bűncselekmény törvényi tényállása alaptörvény-ellenességének megállapítását és megsemmisítését kérte az Alkotmánybíróságtól, amely a panaszt befogadta (majd azt, mint nem megalapozott, elutasította).
- [48] 6/2013. (III. 1.) AB hat. [50]
- [49] 32/2013. (XI. 22.) AB hat. [32]
- [50] 32/2013. (XI. 22.) AB hat. [31]
- [51] 24/2014. (VII. 22.) AB hat. [60]
- [52] ld. Köblös (2015) i.m., 188-189., Naszladi (2012) i.m., 472-473. , Szalbot (2013) i.m., 9-11., Tóth J. Zoltán: *Az egyéni (alap)jogvédelem az Alkotmányban és az Alaptörvényben (I. rész)*. Közjogi Szemle, 2012/3. szám, 14.
- [53] Bitskey-Török (2015) i.m., 168.; „Nem állapítható meg az indítványozó érintettsége akkor, ha a támadott jogszabályi rendelkezés az indítványozóval szemben nem került alkalmazásra, vagy annak hatályosulása őt közvetlenül nem érintette, azaz jogsérelme nem következett be, illetve nem aktuális” (3170/2015. (VII. 24.) AB végzés, Indokolás [11]).
- [54] 3110/2013. (VI. 4.) AB hat. [30]
- [55] 32/2013. (XI. 22.) AB hat. [34], 3110/2013. (VI. 4.) AB hat. [30], 3123/2015. (VII. 9.) AB vég. [12], legutóbb 3194/2020. (VI. 11.) AB hat. [14]
- [56] Bitskey-Török (2015) i.m.,168.
- [57] 3208/2013. (XI. 18.) AB hat. [30]: „A panaszos gazdasági társaságokat kétségkívül közvetlenül érinti is a kifogásolt szabályozás. A Kkt. 12. §-ának szabályai miatt vállalkozási tevékenységük (közúti reklámok kihelyezése és bérbeadása) feltételrendszere megváltozott. Megállapítható, hogy a másik feltétel, a megfelelő jogorvoslat hiánya is teljesül. A kifogásolt törvényben és rendeletben előírt kötelezettségek teljesítése ellen nincs a jogsérelmet elhárítani képes jogorvoslat. A Kkt. és a Korm. rendelet szabályait a jogalanyok (a panaszos társaságoknak) kell tevőlegesen végrehajtania, mivel a tilalom betartása tőle a reklámok felszámolását kívánja. Ha nem teszi, a már említett szankciók

alkalmazhatók ellene. Nem várható el azonban a panaszosoktól az, hogy jogsértéssel eljárás megindítására adjanak okot annak érdekében, hogy alkotmányjogi panasszal élhessenek.”

[58] 3110/2013. (VI. 4.) AB hat. [31]

[59] 3090/2012. AB vég. [6]: „Az indítványozóval szemben a hivatkozott rendelkezés nem került alkalmazásra, és annak hatályosulása sem érintette közvetlenül. A nyugdíj megállapításának a Tny. 18. § (2a)–(2c) bekezdésében foglalt feltételei akkor vizsgálhatók, ha az igénylő nő a negyven év jogosultsági időt megszerezte – függetlenül attól, hogy abba mely jogcímen járó ápolási díjban eltöltött idő számít bele, illetőleg hogyan alakul a kereső tevékenység és ápolási díj aránya –, ami az indítványozó életkorára tekintettel jelen esetben kizárt. Amennyiben pedig a nyugdíjat az adott feltételek mellett igényelné, úgy az e tárgyban hozott határozat elleni jogorvoslati lehetősége kimerítését követően (közigazgatási perben hozott jogerős döntés ellen) lenne helye az Abtv. 26. § (1) bekezdése alapján alkotmányjogi panasz előterjesztésének.”

[60] 33/2012. (VII. 17.) AB hat. [66]

[61] 33/2012. (VII. 17.) AB hat. [60]

[62] Köblös (2015) i.m., 190.; 3208/2013. (XI. 18.) AB hat. [30]

[63] 3208/2013. (XI. 18.) AB hat. [30]

[64] Ez az álláspont jelenik meg: 3149/2013. (VII. 24.) AB hat. [11]

[65] 3/2019. (III. 7.) AB határozat [35]. Érdekességként megemlítendő, hogy Czine Ágnes alkotmánybíró a határozat e levezetését nem tartja elfogadhatónak, mivel – álláspontja szerint – a testület korábbi gyakorlata alapján önmagában nem lehetne elegendő, hogy „a támadott normának visszatartó, valamely magatartást befolyásoló hatása van”, szükséges lenne ugyanis, hogy a támadott norma közvetlenül váltson ki joghatást az érintett személy valamely jogviszonyában.

[66] Bitskey-Török (2015) i.m., 176-178., Köblös, 190-191., Bencsik András – Naszladi Georgina: *Alkotmányjogi panasz a közigazgatási hatósági eljárásban – avagy a bírósági felülvizsgálat jogorvoslati jellegének alapjogvédelmi relevanciái*. Közjogi Szemle, 2013/3. szám, 24-30., Fröhlich (2013) i.m., 96.

[67] Sajátos esetkör, ha az alapul szolgáló ügy egyfajta speciális közigazgatási eljárás, külön jogorvoslati fórumokkal, így például közbeszerzési eljárás. Ld. Arató Balázs: *A közbeszerzési jogorvoslat története a rendszerváltozástól*. Jogelméleti szemle, 2015/3. szám, 2-33., ill. Arató Balázs: *A közbeszerzési jog hazai története a 20. század közepéig*. Jogelméleti szemle, 2017/2. szám, 2-12.

[68] A közigazgatási hatósági döntések bírósági felülvizsgálata kapcsán ld. Bencsik-Naszladi (2013) i.m., 28-29.